

УДК 336.330.34:631

С.В. Пономаренко, здобувач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**С.В. Пономаренко**, соискатель

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА**Serhii Ponomarenko**, candidate

Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

FINANCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

Проведено аналіз основних фінансово-економічних показників розвитку сільського господарства, розкрито фактори, що його гальмують. На підставі отриманих даних охарактеризовано перспективи розвитку сільського господарства України та обґрунтовано необхідність розробки системи заходів з метою стимулювання його якісного та кількісного зростання, а також підкреслена провідна роль держави у цьому процесі. За результатами проведеного аналізу запропоновано напрямки посилення державного впливу з метою активізації соціально-економічного розвитку сільського господарства.

Ключові слова: сільське господарство, сільськогосподарські підприємства, державне регулювання, дотації, субсидії.

Проведен анализ основных финансово-экономических показателей развития сельского хозяйства, раскрыты факторы, которые его сдерживают. На основании полученных данных охарактеризованы перспективы развития сельского хозяйства Украины и обоснована необходимость разработки системы мер по стимулированию его качественного и количественного роста, а также подчеркнута ведущая роль государства в этом процессе. По результатам проведенного анализа предложены направления усиления государственного влияния с целью активизации социально-экономического развития сельского хозяйства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельскохозяйственные предприятия, государственное регулирование, дотации, субсидии.

In this article, on the basis of statistical data was analyzed key financial and economic indicators of agricultural development, disclosed the factors that constrain it. Based on the data obtained by the author were characterized prospects for agriculture in Ukraine and necessity of developing a system of measures to stimulate its qualitative and quantitative growth, but also highlighted the leading role of the state in this process. According to the results of the analysis, proposed the direction of strengthening state influence in order to enhance the socio-economic development of agriculture.

Key words: agriculture, agricultural enterprises, government regulation, grants, subsidies.

Постановка проблеми. Сільське господарство є провідною галуззю, яка впливає на розвиток національної економіки, забезпечує як населення, так і підприємства ресурсами й продуктами кінцевого споживання, є основним замовником і споживачем промислової продукції, що в кінцевому підсумку формує прибуток у різних секторах народного господарства.

Забезпечення соціально-економічного розвитку сільського господарства є одним із пріоритетних завдань якісної трансформації національної економіки на етапі вдосконалення сформованої системи господарювання. Особливу значущість це завдання набуває в сьогоdnішніх умовах суспільно-політичного життя, коли суспільство і держава намагаються визначити найбільш ефективні напрямки економічної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку сільського господарства цікавить багатьох вітчизняних і зарубіжних учених і залишається дискусійною й актуальною як в Україні, так і за її межами, особливо в умовах військово-політичної та економічної кризи. Дослідженню теоретико-методологічних засад розвитку сільського господарства присвятили свої наукові праці В.Г. Андрійчук, В.Т. Галушко, М.В. Гладій, Б.В. Данилів, С.І. Дем'яненко, М.І. Завадський, С.М. Кваша, А.П. Макаренко, М.Й. Малік, Л.О. Мармуль, Л.Ю. Мельник, П.Т. Саблук, Г.В. Черевко, В.В. Юрчишин та інші.

Високо оцінюючи наукові здобутки вказаних авторів із зазначеної проблеми, слід зауважити, що дослідження проблемних питань та визначення перспектив розвитку

сільського господарства України, а також пошук нових підходів до подолання його кризового стану залишаються актуальними й потребують поглибленого дослідження.

Мета статті. Метою статті є дослідження основних фінансово-економічних показників розвитку сільського господарства, визначення його проблем та напрямів їх вирішення.

Основні результати дослідження. Сільське господарство – це особлива галузь економіки, від рівня розвитку якої залежить зростання всієї економіки в цілому й вирішення багатьох економічних та соціальних проблем, які постали перед Україною на сучасному етапі. Сільському господарству властиві деякі специфічні особливості [12]:

– сільське господарство характеризується тим, що в ньому як головний, незамінний засіб виробництва використовується земля;

– як специфічні засоби виробництва в сільському господарстві виступають живі організми – рослини й тварини, які розвиваються на основі біологічних законів;

– сільськогосподарське виробництво просторово розосереджене й ведеться у різних ґрунтово-кліматичних умовах, що необхідно враховувати при механізації виробничих процесів, хімізації та меліорації галузі, підборі сортів сільськогосподарських культур і порід тварин;

– результати сільськогосподарського виробництва дуже залежать від ґрунтово-кліматичних умов, тоді як на промислове виробництво цей чинник практично не впливає;

– у сільському господарстві робочий період не збігається з періодом виробництва, що зумовлює сезонність сільського господарства.

За період 2001–2013 рр. валова додана вартість сільського господарства та обсяги виробництва сільської продукції зменшились на третину, що безпосередньо пов'язане з низьким зростанням обсягів валової продукції сільського господарства (табл. 1). Загрозливих масштабів набула деіндустріалізація цього сектору економіки, про що свідчить зменшення частки основного капіталу в загальній вартості за період 2001–2013 рр. майже вдвічі.

Таблиця 1

Динаміка основних показників розвитку сільського господарства України у 2001–2013 рр., %

Показники	2001	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Темп росту до 2001 р., %
1. Валова додана вартість (ВДВ) сільського господарства, мисливства, лісового господарства в загальному обсязі ВДВ	16,3	8,6	7,5	7,9	8,3	8,7	9,9	9,3	10,4	63,8
2. Випуск продукції сільського господарства, мисливства, лісового господарства в загальному обсязі випуску (в основних цінах)	14,4	8,3	7,2	7,5	8,1	7,9	8,8	8,6	8,6	59,7
3. Основні засоби сільського господарства, мисливства, лісового господарства в загальній вартості основних засобів	10,2	4,8	3,9	3,1	2,6	1,7	1,6	1,5	1,5	14,7
4. Кількість найманих працівників сільського господарства, мисливства, лісового господарства у загальній їх кількості	17,1	8,8	7,6	6,9	6,6	6,2	9,2	9,2	9,1	53,2

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Негативною тенденцією є суттєве скорочення частки найманих працівників сільського господарства у загальній їх кількості. Основним чинником непривабливості українського сільського господарства для працездатного населення є низький рівень

заробітної плати працівників галузі порівняно з іншими секторами економіки. Також такій тенденції сприяло скорочення кількості сільських жителів внаслідок трудової міграції через бідність, безробіття, занепад соціальної інфраструктури.

Як свідчать дані табл. 2, за період з 2000 року по 2013 рік тенденції рентабельності виробництва основних видів продукції сільського господарства є суперечливими. Так, рослинництво протягом всього періоду дослідження є прибутковим, що обумовлено зростанням цін та попиту на його продукцію на світовому ринку. В свою чергу, через високу собівартість та невисокі закупівельні ціни на основні види продукції, тваринництво залишається збитковим. Такий стан речей створює передумови для переорієнтації сільськогосподарських підприємств на вирощування рентабельних зернових, а також олійних культур, і як наслідок призвести до незбалансованого постачання на ринок різноманітної продовольчої продукції. А отже, може викликати скорочення виробництва окремих малорентабельних або збиткових сільськогосподарських видів продукції, що призведе до зниження їх пропозиції на ринку, появи ажіотажного попиту й стрімкого здорожчання, з одного боку, а з іншого – виникне необхідність ліквідувати дефіцит за рахунок імпорту, що є, безумовно, негативним сценарієм розвитку подій (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка рівня рентабельності основних видів продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах у 2000–2013 рр., %

Види продукції	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Зернові культури	64,8	45,8	20,1	3,1	7,4	28,7	16,4	7,3	13,9	26,1	15,2	1,5
Насіння соняшнику	52,2	64,3	45,2	24,3	20,7	75,9	18,4	41,4	64,7	57	45,8	28,5
Цукрові буряки	6,1	6,2	-0,8	4,8	11,1	-11	7,1	37	16,7	36,5	15,7	2,7
Овочі відкритого ґрунту	-1,7	30,9	-5	16,1	14,8	14,1	11,1	19,1	23,5	9,9	-6,8	7
Картопля	14	33,5	-0,7	17,8	56,2	24,7	7,9	12,9	62,1	17,7	-21,5	23
Плоди	-1,1	19,9	8,4	12,7	33,5	8,5	13,9	16,2	14,9	17,9	8,8	154,7
Виноград	62,7	44,5	8,7	31,7	39,6	33,2	58,8	92,1	91,6	57,1	72,6	101,7
Молоко і молочні продукти	-6	9,9	-0,4	12,2	-3,7	13,8	4,1	1,4	17,9	18,5	2,3	13,6
Велика рогата худоба на м'ясо	-42	-44	-34	-25	-38	-41	-24	-33	-36	-24,8	-29,5	-43,3
Свині на м'ясо	-44	-33	-14	14,9	-9,2	-28	0,3	12,1	-7,8	-3,7	2	0,2
Вівці та кози на м'ясо	-46	-38	-44	-32	-34	-46	-39	-32	-30	-39,6	-40	-42,8
Птиця на м'ясо	-33	11	3,8	24,9	12,1	-19	-11	-23	-4,4	-16,8	-7,2	-10
Яйця	10,6	18,5	15,2	23,5	-6,8	9,1	13	13,1	18,6	38,8	52,6	47,6
Вовна	-76	-75	-75	-73	-78	-81	-75	-79	-82	-70,6	-61	-72,7

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

Сучасний стан сільського господарства України характеризується загостренням кризових явищ, що перешкоджають його стабільному й ефективному розвитку. Зберігається тенденція скорочення ресурсного потенціалу сільського господарства, не завершений процес формування економічно активних суб'єктів цього сектору економіки, погіршуються демографічна ситуація та екологічна ситуація, продовжується руйнація соціальної інфраструктури, знижується рівень та якість життя сільського населення.

Відновлення економічного зростання в сільському господарстві, вирішення багатьох соціальних проблем, що склалися в цьому секторі економіки, неможливе без регуляторного впливу з боку держави.

Державне регулювання соціально-економічного розвитку сільського господарства являє собою систему взаємопов'язаних форм, методів та інструментів, що застосовуються суб'єктами регулювання з метою впливу на доходи, структуру сільськогосподарського виробництва, аграрний ринок, соціальну структуру села, міжгалузеві та міжгосподарські

відносини. Метою державного регулювання сільського господарства є створення стабільних економічних, соціальних та правових умов для його розвитку, що пояснюється специфічними умовами функціонування сільського господарства, а саме: дефіцитом фінансових ресурсів; високим рівнем капіталоємності й низькою фондівіддачею галузі; розбіжністю термінів проведення витратних операцій та отримання доходів.

Досягнення цих цілей вимагає від органів державної влади різносторонньої діяльності та застосування різноманітних методів і форм впливу на розвиток сільського господарства. Загалом під методом державного регулювання економіки розуміють спосіб впливу держави на економіку, за допомогою якого здійснюються регулятивні дії. Форми державного регулювання являють собою вид впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. Під методами державного регулювання розуміємо сукупність засобів і прийомів впливу держави на суб'єкти господарювання. Вивчення наукових джерел з цієї проблеми дозволило нам виокремити основні методи державного впливу на соціально-економічний розвиток сільського господарства (табл. 3).

Таблиця 3

Основні форми та методи державного регулювання соціально-економічного розвитку сільського господарства

МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА	ЕКОНОМІЧНІ МЕТОДИ	НЕПРЯМІ	Інструменти зовнішньої політики: – експортно-імпорتنі тарифи
		Інструменти фінансово-кредитної політики: – пільгове кредитування; – здійснення цільового лізингу; – страхування	
	Інструменти цінової політики: – державні закупівлі; – моніторинг цін на засоби виробництва; – гарантування закупівельних цін на основні види продукції		
	ПРЯМІ	Інструменти податкової політики: – спеціальні режим оподаткування; – повне або часткове звільнення від сплати окремих податків та обов'язкових платежів; – зниження ставок оподаткування; – списання та реструктуризація податкової заборгованості	
АДМІНІСТРАТИВНІ МЕТОДИ		– прямі субсидії на закупівлю елітних сортів та насіння; – експортні субсидії; – компенсація втрат від стихійних лих; – субсидії на розвиток виробничої інфраструктури; – компенсація витрат (частини витрат) виробника у зв'язку ростом цін на електроенергію, паливно-мастильні матеріали; – компенсація витрат (частини витрат) виробника у зв'язку з реорганізацією виробництва; – компенсація витрат (частини витрат) виробникам добрив та засобів захисту рослин; – компенсація частини витрат по страхуванню; – інші субсидії	
		Державні програми: – фінансування наукових досліджень і розробок; – фінансування освіти та підвищення кваліфікації в сільському господарстві. Інструменти зовнішньої політики: – квотування або ліцензування; – сертифікація імпорту; – ветеринарні, санітарні, фіто-санітарні норми. Інструменти контролю та моніторингу: – за оборотом землі; – обстеження ґрунтів; – за фінансовим оздоровленням підприємств сільського господарства; – моніторинг організації й функціонування мережі оптових товарних бірж і продовольчих ринків; – контроль за надходженням і використанням генетично змінених продуктів харчування й компонентів для їхнього виробництва	

Джерело: згруповано автором на основі [3; 4].

Щодо принципів державного регулювання розвитку сільського господарства, то вчені економісти-аграрники досить по-різному підходять до їх визначення. Так, колектив учених Інституту аграрної економіки під керівництвом П. Саблука вважає [11], що побудова аграрної політики має відповідати таким принципам:

- системності та комплексності, тобто вплив держави повинен мати системний характер, охоплюючи всі аспекти агропромислової діяльності;
- пріоритетності людини і селянина при визначенні як цілей, так і механізмів її реалізації;
- опори на науку в процесі розроблення стратегії й тактики політичних рішень, а також результатів їх здійснення, що забезпечує реальність політики.

У свою чергу, М. Хорунжий стверджує [16, с. 207], що в основу державного регулювання розвитку аграрного сектору “має бути покладений принцип неперервності і комплексності управління процесом аграрних перетворень, за яким єдиним шляхом подолання відсталості кризових явищ в АПК може бути надання в аграрній політиці статусу першорядного значення уже прийнятим законодавчим актам, розробка інших актів та організація роботи щодо їх виконання”.

На переконання автора, найважливішими принципами організації державної політики щодо активізації соціально-економічного розвитку сільського господарства є:

- програмно-цільовий підхід;
- протекціонізм;
- системність (з погляду єдності в підходах до координації державного і місцевого рівнів реалізації державної політики);
- адресність і цільовий характер підтримки;
- субсидіарність;
- відповідність поточним економічним умовам;
- селективність.

Активізація соціально-економічного розвитку сільського господарства залежить від взаємодії ринкового механізму та державного регулювання галузі. Практика свідчить, що на різних етапах розвитку ринкових відносин співвідношення ролей держави і ринку закономірно змінюється. Досягнення найвищих рівнів ефективності сільського господарства залежить від оптимальності впливу держави стосовно конкретних сфер і напрямків регулювання, а також ступінь втручання в ринковий механізм.

На думку автора, для забезпечення ефективності соціально-економічного розвитку сільського господарства необхідно активізувати державний вплив у таких напрямках:

- стимулювання науково-дослідної діяльності з метою підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва;
- підтримка доходності виробництва сільськогосподарської продукції;
- удосконалення соціально-економічної інфраструктури в сільській місцевості;
- стимулювання сільськогосподарського страхування;
- регулювання ціноутворення на сільськогосподарські товари;
- перекваліфікація і допомога у впровадженні нової господарської діяльності.

Висновки. Сільське господарство відіграє важливу роль у загальному економічному розвитку країни, оскільки створює робочі місця, забезпечує населення продовольчими товарами, а промисловість – сировиною. Тому нагальною є необхідність прискорення процесів реформування сільського господарства, запровадження цілеспрямованих заходів державної політики, спрямованих на його розвиток як життєво важливого чинника становлення економіки країни. Побудова ефективної системи державного регулювання соціально-економічного розвитку сільського господарства

дозволить створити підґрунтя для забезпечення економічного зростання галузі, що передбачає збільшення обсягів виробництва, підвищення продуктивності праці, підтримку стабільності товарних цін на сільськогосподарську продукцію, запобігання і стримування гіперінфляції, підтримка стабільності трудової зайнятості сільського населення, запобігання безробіттю.

Список використаних джерел

1. *Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку)* / М. В. Присяжнюк, М. В. Зубець, П. Т. Саблук та ін. ; за ред. М. В. Присяжнюка та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
2. *Андрійчук В. Г.* Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
3. *Борнякова Е. В.* Международный опыт государственной помощи сельскому хозяйству [Электронный ресурс] / Е. В. Борнякова // Вестник Удмуртского университета. – 2011. – Вып. 2. – Режим доступа : http://vestnik.udsu.ru/2011/2011-022/vuu_11_022_02.pdf.
4. *Діброва А. Д.* Удосконалення державного регулювання сільськогосподарського виробництва в Україні / А. Д. Діброва // Економіка АПК. – 2009. – № 7. – С. 44–50.
5. *Індекси обсягу сільськогосподарського виробництва у 2012 році* [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. *Карпенко Г. Г.* Совершенствование механизмов регулирующего воздействия государства на экономику аграрного сектора : автореф. дис. ... д-ра экон. наук / Г. Г. Карпенко. – М., 2011. – 41 с.
7. *Макаренко А. П.* Аграрна політика в умовах розвитку ринкових відносин / А. П. Макаренко // Економіка і держава. – 2006. – № 4. – С. 39–41.
8. *Основи аграрної економіки* : підручник / В. П. Галушко, Гвідо Ван Хуленбрук, О. А. Ковтун та ін. – К. : Вища освіта, 2003. – 399 с.
9. *Притула Н. М.* Особливості ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в економічно розвинутих країнах / Н. М. Притула // Держава та регіони. – 2012. – № 4. – С. 184–188.
10. *Світовий досвід розвитку державної політики щодо підтримки сільськогосподарського товаровиробника* / Ю. С. Коваленко, І. В. Охріменко, М. І. Асаула, О. В. Демченко // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку : інформ.-аналіт. зб. / за ред. П. Т. Саблука та ін. – К., 2009. – Вип. 5. – 647 с.
11. *Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу України* / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ІАЕ, 2002. – 60 с.
12. *Транченко Л. В.* Конкурентні пріоритети та напрямки економічного розвитку сільського господарства [Електронний ресурс] / Л. В. Транченко, О. М. Транченко. – Режим доступу : <http://esj.oa.edu.ua/articles/2013/n23/23.pdf>.
13. *Черевко Г. В.* Державне регулювання економіки в АПК : [навч. посіб.] / Г. В. Черевко. – К. : Знання, 2006. – 339 с.
14. *Щекович О. С.* Використання зарубіжного досвіду державного регулювання економіки АПК в Україні / О. С. Щекович // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 140–146.
15. *Юрчишин В. В.* Розбудова системного державного управління сільським господарством / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 6–16.
16. *Хорунжий М. Й.* Аграрна політика : навч. посіб. / М. Й. Хорунжий. – К. : КНЕУ, 1998. – 240 с.